

7.**FRÅN PLÅNBOKSARITMETIK
TILL BÖRSRASRYSARE –****KRING UNDERHÅLLNING, KVÄLLSPRESS
OCH EKONOMISK ANALYS***Alf Rehn och David Sköld*

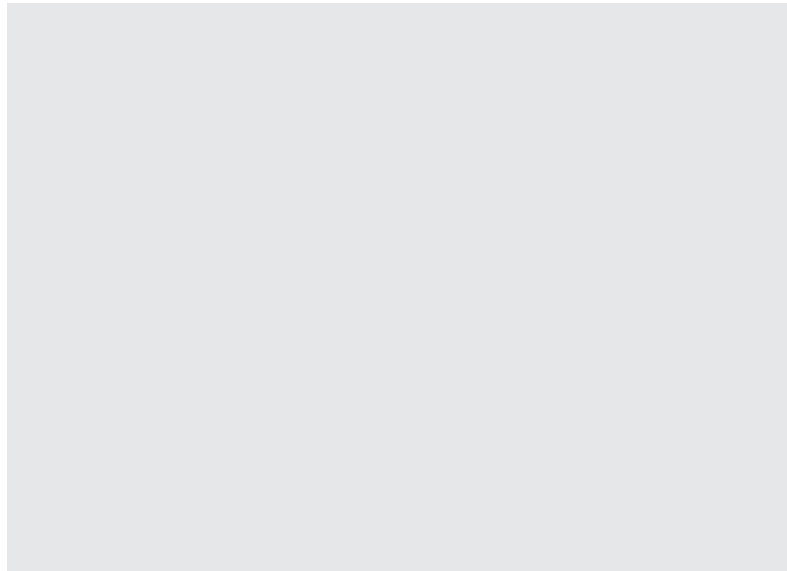
Vad vi undersöker i den här essän är ekonomiskan i ett av de vanligaste mediasammanhangen för den mytomspunne »gemene mannen«, nämligen kvällspressen. Vårt grundantagande är att det är intressantare att se hur denna vardagliga kontext (som ofta betraktas rätt nedlåtande) hanterar ekonomi, än hur allvarliga och seriösa skrifter (som Svenska Dagbladets ledarsida) gör det. Det ekonomiska språkets gradvisa intrång i till exempel politiken är givetvis betydelsefullt, men det är dock inte speciellt synligt i det lilla livet.¹⁸² Däremot kan man på tidningars gula löpsidor, och i kvällspressens sensationalism, hitta ett långt mera läst »samtal« som på sitt eget sätt står vardaglig praxis mycket närmare.

Vi har studerat hur ekonomiskan utvecklats inom ett fält vi vill hävda domineras av en underhållningssträvan. Även då kvällstidningarnas strävan är att förmedla nyheter, något vi normalt upplever som en »seriös« syssla,¹⁸³ kan man svårligen argumentera emot att de eftersträvar att göra så på ett underhållande sätt. Kvällstidningarna existerar i ett gränsland mellan nyheter och ren underhållningslektyr, vilket gör dem till ett utmärkt fält för studiet av ekonomi (seriöst) som underhållning (frivolt). Kvällspressen representerar mycket – nyheter som säljer, det nyttiga i rolig förpackning, en tillåten eskapism – men gör det alltid på ett lättsmält sätt.

Från plånboksaritmetik till börsrasrytare ...

Studerar man kvällspressens syn på ekonomi blir man varse om att den verkar se som en av sina uppgifter att göra ekonomin mindre farlig, mera tillgänglig. Ett dylikt projekt är väl i linje med en mer övergripande tendens, och det verkar finnas, en tydlig strävan att »demokratisera« ekonomin. Som till exempel Thomas Frank argumenterat i sin *One Market Under God*, så betraktas marknadsekonomin allt mer som en demokratisk arena, i den utsträckningen att småplacerares investeringar diskuteras som politiska ställningstaganden. Ett svenskt exempel på detta var talet om Ericssons »folkaktie«, där innehavet av ett specifikt investeringsinstrument retoriskt definierades som en del av ett folkligt projekt. Ekonomin var tidigare något som de »stora pojkarna« höll på med, men Franks analys visar hur ekonomi inte bara presenteras som något »alla« kan hålla på med, utan också att det är önskvärt att alla gör det. Att äga aktier är inte bara en placering, det främjar fosterlandet, är demokratiskt och självförverkligande. I och för sig, påpekar Frank, tystar man normalt ner det faktum att marknadsekonomin fortfarande fungerar enligt en »might makes right«-princip, och demokratiseringen ser skrämmande mycket ut som en marknadsföringskampanj. Oavsett om man håller med hans cyniska beskrivning eller inte pekar dock Frank på en viktig sak, nämligen populariseringen av investeringar. Där man på 1970-talet knappast kunde föreställa sig att medelsvensson skulle placera i aktier på ett aktivt sätt, för att inte tala om följa börskurserna dag för dag, är börsindex nu något som placeras högt upp på förstasidan. Analyser av detta har normalt, i Frankfurtskolans anda, utgått från att man här kan se att ekonomin »tagit över«. ¹⁸⁴ Mothypotesen, som åtminstone förtjänar en tanke, är att vi ser ett motpolsförhållande – ekonomi överallt, men högst av allt står underhållningen.

Alf Rehn och David Sköld

Nyheter–Sport–Nöje följs grafiskt av Ledare–Ekonomi–Börs, spänning och underhållning.

Det är en händelse som ser ut som en tanke att Nyheter--Sport--Nöje grafiskt följs av Ledare--Ekonomi--Börs i bilden ovan, en skärmdump från Expressens nätsidor. Dylika sammanträffanden skall man kanske inte göra alltför stor sak av, men det är ändå i någon mån symptomatiskt för det stegrade intresset för det ekonomiska. Att kolla upp börskurserna är lika spännande som att ta reda på vad Carola gör just nu, ibland mer spännande. Man kunde anta att detta ökade intresse även skulle visa sig i språket, och skapa en mera spännande ekonomiska. Det är naturligtvis inte hela ekonomin vi diskuterar i vår betraktelse över ekonomiskan. Vi talar om privatekonomi, specifikt hur det ekonomiska framstår för individen. Och här ligger en del av poängen. Där vi tenderar att se på det ekonomiska som något offentligt och publikt, finns det givetvis en sfär av det hela som är i allra högsta grad privat – det vardagliga problemet med att få pengarna att räcka. Företagsekonomen ignorerar normalt privatekonomin, och nationalekono-

Från plånboksaritmetik till börsrasrytare ...

merna abstraherar den till en funktion bland andra, men för individen kvarstår en mängd frågor och fenomen som måste hanteras. Samtidigt verkar det ekonomiska hela tiden bli viktigare och, kanske mer betydelsefullt, allt mer komplicerat. Men, och detta är ju vårt intresse här, detta har också möjliggjort omvandlingen av ekonomin till något man kan avnjuta som underhållning. I och med att ekonomin blir allt mera närvarande i människors liv, skapas också potentialen att sälja ekonomisk information till en allt bredare publik. Och i och med detta, introduceras underhållningen som en del av ekonomins informationssammanhang.

30 år av Expressen-ekonomi

Vårt material baseras på en läsning av Expressen, mera specifikt Expressen under april månad åren 1972, 1982, 1992 och 2002. Valet att läsa en månad per år var en praktisk kalendermässig avgränsning av innehållet. Åren valdes slumpmässigt, men vi ville ha ett år som var nära i tiden men ändå passerat, vilket gav oss 2002, och vi bestämde oss för ett intervall på tio år. Måhända var dessa tidsmässiga avgränsningar, en hel månad och tio år, en avspeglning av en socialt given syn på tiden, där dylika helheter ges en betydelse som inte är särskilt väl underbyggd. Vi är dock övertygade om att det knappast skulle ha förbättrat studien att välja ett intervall på 23 dagar, och sökt med 11 år och tre månader mellan de studerade perioderna. Valet av april som månad var dock inte helt slumpmässigt. Vi undvek sommarmånader, då vi ville skydda oss från att hitta ekonomi överrepresenterat på grund av nyhetstorka. April var en lämplig månad eftersom den inte låg i direkt anslutning till någon högtid (jul/nyår) och inte representerade en »startmånad« (som januari med det nya året och september med höstsäsong etc.). Vi kunde ha valt oktober eller mars, men vi valde april. Att valet föll på Expressen och inte Aftonbladet var även det oplanerat, även om antalet kvällstidningar i Sverige är så litet att man inte kan tala om ett slumpmässigt urval. I det följande presenteras en analys av fyra tvärsnitt ur Expressen, i kronologisk ordning, varefter vi avslutar med en diskussion om ekonomiskan som underhållning.

Alf Rehn och David Sköld

Artiklarna valdes genom att vi för vart och ett av åren läste igenom hela månadsupplagan och sorterade ut de artiklar som handlade om det privatekonomiska. Dessa studerades noggrant, och utgör basen för analysen i den här essän. Vill man finna en generell princip för hur urvalet gått till, skulle man kunna säga att ju mer uttalat och ju mer direkt materialet handlat om »dina pengar« eller någon annan privatpersons pengar, desto större var chansen att vi skulle inkludera det. Samtidigt har en viss känsla för vilka artiklar som verkat intressanta att ta upp spelat in, både i den första och den andra »gallringen«. Principen, om man kan tala om en sådan, har också varierat något med det material som varit tillgängligt. 1972 var det skralt med artiklar i ämnet överhuvudtaget och vi tog ut alla som på något sätt vidrörde den privata ekonomin. Därefter har materialet successivt blivit rikare, vilket gjort att vi fått mer att välja mellan, men också mer att gallra bort. Att materialet efter hand blivit kvantitativt rikare, avspeglar sig något i de respektive presentationerna. Samtidigt pekar detta på ett bredare intresse för det ekonomiska i detta sammanhang, det vill säga faktarapportering som underhållning.

1972: Familjer och sparsamhet

I Expressen den 12 april 1972 får man lära sig hur man kan spara »1 100 kr om året på att laga middagen själv«. Ekonomin, i den mening man kan hitta den i Expressen från 1972, återfinns under den trivsamma rubriken »EXPRESS-FAMILJEN«, och den ekonomi som presenteras under denna period ligger privatlivet nära: Det är bekvämt att laga stora satser, »att laga själv spar pengar«. Det handlar om att spara, hushålla, baka brödet själv (»Tjäna 26 kronor i timmen!«) och fundera på skatten. Företag figurerar knappt alls.

Den 21 april dyker ekonomin upp på omslaget: »SKATTEN: Så mycket får du kvar!« Frågan som ställs på paraden visar väl tidens ekonomiska anda: »Hur mycket pengar blir det över i din egen plånbok efter finansminister Gunnar Strängs skattereform?« Inne i tidningen kommenterar en familj reformen. De, som skulle tjäna mest på det hela, inser att de bara tjänar knappa 50 kronor i måna-

Från plånboksaritmetik till börsrasrysare ...

den, efter att Expressen bad dem räkna. Familjefadern Kenneth Moberg kommenterar: »Det får nog bli pipan istället för cigaretterna i fortsättningen. Och ingen liten whiskypinne mer.« Ekonomins dynamik gör, oundvikligen verkar det som (»prishöjningar, som man säkert lugnt kan räkna med«), att skattesänkningen äts upp av andra faktorer, särskilt meromsättnings-skatten. Så man måste fråga, som Expressen: »Tjänar NI på reformen?« Samtidigt kan man konstatera att nutidens stora spöke, Marknaden, inte kan mäta sig med den dåtida motsvarigheten, Gunnar Sträng.

Illustrationen av ekonomin är också tidstypisk. Skattepaketet illustreras med en detaljerad skämtteckning, där Gunnar Sträng porträtteras som en rynkig, nästan monstros figur, med fingertopparna förväntansfullt ställda mot varandra. Teckningen visar upp både glada ansikten och ledsna, beroende på hur »Sträng ger och Sträng tar«. Denna illustration står dock i bjärt kontrast till ett uppslag där frågan om vad just du tjänar på reformen besvaras. Största delen av uppslaget domineras av detaljerade tabeller där ett stort antal möjliga familjers situation presenteras. Gift med hemmafru och 3 barn eller ensamförälder med ett barn? Det finns en tabell för alla. Två inkomster och två barn? Tjänar ena parten 20 000 och den andra 40 000 (om året) blir den totala positiva effekten (sänkt skatt plus höjt barnbidrag) 1 467 kronor, samtidigt som den ökade momseffekten blir 369 kronor. Totaleffekten, presenterad under den något oroande rubriken »Återstår till övr höjningar under året«, blir 1 098 kronor om året.

Expressen kostar vid den här tiden 75 öre (söndagar 1 krona).

Den ekonomiska vi vant oss vid i marknadens tidsålder är svår att hitta här. Ekonomi handlar om att klara hushållningen, punkt slut. Ändå finns det redan här ett drag av underhållning. Alla ska kunna vara med och reda ut hur det går för just dem, och givetvis jämföra med hur det går för grannen. Familjen Moberg (med barnen Håkan, 4, och Thomas, 8 månader) berättar om sina problem, så att vi alla kan ta del av en barnfamiljs våndor. De går till exempel aldrig på bio. Tabellerna möjliggör en relativt noggrann analys av hur mycket olika bekanta tjänar eller förlorar på Gunnar Strängs utspel. Samtidigt kommuniceras det tydligt hur det är både roligt och nyttigt att planera hushållets ekonomi. Använder man Expres-

Alf Rehn och David Sköld

sens medföljande recept på rågbröd kan man tjäna 17 kronor i timmen, medan bakandet av en sockerkaka ger en teoretisk förtjänst på hela 26 kronor i timmen. Sättet som ekonomiska beräkningar utnyttjas för att retoriskt motivera handlingar är ett utmärkt exempel på underhållningsekonomiskan. Genom att presentera siffror och beräkningar höjer man intressevärdet och gör till och med de vardagliga bestyren till ekonomiska handlingar. Metaforerna må vara vardagliga, köket och plånboken, men genom att göra dessa »ekonomiska« skapas en känsla av en professionellt hanterbar helhet.

1982: »Dina pengar« och den aktiva individen

»Express-familjen« har försvunnit. I stället finns »Dina pengar«, en underavdelning som blivit mer detaljerad och getts en mer framskjuten plats i tidningen. Kvar finns dock en klar koppling mellan ekonomi och hushållning. Expressen testar skorpor (och ger ett recept på hembakta dylrika), undersöker var i Stockholm man kan hitta den billigaste påskmaten, och ger tio knep för en bättre bilaffär. Allting givetvis listat och presenterat i tabellform. Tabellerna, som i stor utsträckning är lika de som presenterades 1972, berättar bland annat: »Så mycket förlorar du på karensdagarna«. Presentationen av den nya skattereformen har dock gjorts mer rafflande. I stället för att ge individualiserade exempel delar den upp personerna i »Vinnarna« och »Förlorarna«. Och dramatiken ökar: »Nu blir det viktigt var du drar av«, »Villapriserna – så sjunker de«, »Vinnarna – så många blir de«. Där Expressen 1972 vill uppmana husmödrar att baka hemma, är »gör-det-själv« en mera allmän tendens 1982. Husmodersidealet lever i och för sig kvar i »Veckans test« (de nya vittvättmedlen är sämre än vanliga) och under rubriken »Dryga ut barnbidraget« (om klädbyttardag som »folkfest«). Men även hantverk och renoveringar man kan göra själv tas upp, och Göran Aulin tjänade minsann 200 kronor på att byta sin egen ljuddämpare.

Den anmärkningsvärda skillnaden mellan 1972 och 1982 finns dock på ett annat plan. Nu dyker nämligen en hel serie experter upp, och trick och knep som tidigare lyst med sin frånvaro blir

Från plånboksaritmetik till börsrasrytare ...

aktualiserade. Under rubriken »Experterna oense om aktiemarknaden« får vi en bild av investeringar som del av privatekonomin. Den lilla artikeln utgår dock från att läsarna i huvudsak placerar i skattefondssparande, och tidningen försöker vara lugnande. En del av aktiemarknadens dynamiska och rafflande natur kommer dock fram: »småsparare sålde i panik« och aktieexperternas åsikter är »förvirrande olika«. Finansmarknaden presenteras som full av faror, som när man i en artikel om sparobligationer lyfter fram bankernas aktiva roll och hur fördelen med obligationer kan presenteras via »det vill inte bankerna tala om«. Bilden av ekonomin som en snårskog, där den goda affären är dold och experter kan vara onda eller goda blir tydlig. Bredvid artikeln om bankerna som inte vill ge goda råd går spalten »Vad är det värt?«, en ny och populär spalt där antikvitetsexperter värderar »gamla prylar«. Både marknaden och vinden kan gömma skatter för den som letar.

En annan, aktivare aspekt, dyker också upp 1982. Under rubriken »Starta eget« berättar Expressen om företaget At Alstra, startat av två bröder. Företagets aktivitet är inte definierad, eftersom affärsidén inte är klar ännu, men detta verkar vara rätt oproblematiskt. Bröderna sitter helt enkelt i vattensängen och »kläcker idéer«. Det är lätt att starta företag, berättar Expressen, men »jädrens svårt att driva det«. Men roligt verkar det vara, för bröderna konstaterar att det inte är så svårt egentligen, och idéer kläcks som sagt lite var som helst. Expressen hjälper till, och berättar om fördelar och nackdelar med olika bolagsformer i en liten spalt bredvid artikeln.

Expressen kostar nu mellan 2,25 och 2,50 kronor på vardagar. Söndagstidningen kostar 3,00 kronor och 3,25 kronor på helgdagar.

Spänningen och underhållningsvärdet i ekonomin har stigit betydligt mellan 1972 och 1982. Ämnen som tidigare inte hörde hemma i den populärkultur kvällstidningarna representerar har dykt upp. Bland de nya områden som plötsligt blivit spännande finns aktiemarknaden och företagsvärlden. Att det kan vara roligt att driva ett aktiebolag blir klart. Med tanke på det ringa nyhetsvärde som de två sängentreprenörerna i Ad Astra får anses ha, kan man anta att det också uppfattas som roligt att läsa om företagare. Spännande är det också att vara en ekonomisk aktör, för överallt

Alf Rehn och David Sköld

lurar bovar och överallt kan det ligga en skatt gömd. Man läser spalter och tabeller och försöker komma på om man har en förmögenhet i något skåp, och huruvida man är en vinnare eller en förlorare. Här finns pengar att tjäna. Att bankirer är ett pack har man väl alltid vetat, men det är ju kul att få svart på vitt ...

1992: PENGARNA och livet, ekonomiskan som thriller

En del artiklar och uppslag som rör vår privata ekonomi finns kvar inne i huvudtidningen 1992. »Experterna« är vid det här laget mycket väl hemmastadda och tipsar vidare. I »Konsumentextra« den 8 april uppmanar Expressen sina läsare: »Huka er inte för priset« vid köp av batterier. Åter används tabeller och diagram för att visa vilka batterier som håller bäst. Men ett i grunden ordinärt diagram, med spänning och urladdningstid på x-axlarna, har piffats upp med en slags batterifotingar, som ömsom halkar, faller, snubblar och dansar längs de sluttande prestandakurvorna. I små pratbubblor upplyser batterifotingarna konsumenterna om något litet de kan tänkas behöva veta då de står i snabbköpet och väljer mellan olika batteritillverkare.

Det mesta som rör den privata ekonomin har emellertid flyttat ut ur huvudtidningen. »Dina pengar« har försvunnit. I stället har man startat tisdagsbilagan *PENGARNA & livet*. På bilagans första uppslag, i en bård längs nedre kanten, presenteras varje vecka en allmän översikt över det ekonomiska läget i diagramform. Återkommande är Allemansfonderna som staplar, prissänkningen på mat i ett upp-och-nedvänt stapeldiagram, inkapslat i en tecknad bärkasse ur vilken det sticker upp ett paket mjölk, en ost och en hederlig svensk falukory, räntenivån illustrerad som stapeln i en termometer, samt utvecklingen för dollarn, oljan, aktierna och börantan presenterat med fläskiga pilar, pekande uppåt, nedåt eller i sidled. Dessutom rymmer bården några lagom lättsmälta diagram med en tillhörande notistext som växlar från vecka till vecka. Till exempel den 21 april, då man med ett stapeldiagram (där staplarna bytts ut mot bananer) visar att svenskarna är Europamästare i att äta just bananer. En vecka senare är det dags för ett tårtdiagram, en tecknad variant av kostcirkeln, som visar att »Köttet slukar mest

Från plånboksaritmetik till börsrasrysare ...

pengar«. Det är en orgie i spexiga diagram. Innehållet må vara vardagligt och småtråkigt, men det är definitivt festligt att titta på.

Det är numera »rena barnleken att bli rik« enligt Expressen. Spalten »Vad är det värt?« har överlevt, och vindskrotet (gamla leksaker) verkar ha tilltagit i värde. Äger man inga gamla leksaker kan man fortfarande tjäna pengar på hushållssysslor. »Fixa grönsakerna själv – och tjäna pengar som gräs« uppmanas Expressens läsare av Lars-Erik Samuelsson från radioprogrammet Trädgårdsdags. Ett annat, långt djärvare alternativ, är att göra som svenska landslagets ishockeymålvakt Tommy Söderström och odla sin egen optionsportfölj. Tommy har en faiblesse för »våghalsiga optionsaffärer«, berättar Expressen i en intervjuartikel med ishockeystjärnan, och utmålar honom som »proffs på börsen« (han övervakar sina placeringar även då han är på landslagsturnering). Därefter ger tidningen en snabbguide till hur optionshandel går till. Det finns möjlighet till snabba klipp men det är ingen dans på rosor. Tommy erkänner att han nog »totalt sett har förlorat pengar på optionsaffärerna«. I spalten intill berättas om Gunnel Kallus som blivit skyldig sin bank 212 000 kronor efter optionshandel. Så kan det gå för våghalsiga småsparare som ger sig ut på den dynamiska och riskfyllda aktie- och optionsmarknaden. Längs genvägen lurar farorna.

På framsidan till *PENGARNA & livet* den 14:e april: »ÄLSKADE SPION – En hemlig armé av pensionärer tvingar butikerna att sänka matpriserna«. En äldre man pryder omslaget, iklädd mörk trenchcoat, hatt, scarf, och pilotglasögon, med penna och pärm i famnen. Nära 9 000 pensionärer, skriver Expressen i en »puff«, får matpriserna att sjunka genom att agera prisspioner. Vad är det som händer i vårt land, finns det en organiserad pensionärsmaffia som vakar över våra matpriser? På första uppslaget, under rubriken »Pris-spionerna går till attack«, möter vi Kerstin Jansson, 70, som »får matjättarna att darra«. Hela hennes liv har upptagits av matpriser och hon framställs som de låga matprisernas väktare. Prisspionaget är inte bara en god gärning, det framställs också i allra högsta grad som en ekonomisk aktivitet. Ja, till och med som ett »samhällsnyttigt projekt«. Och det är roligt också, eftersom »jag känner att jag är med och påverkar«, berättar

Alf Rehn och David Sköld

Kerstin. Med sin tre år yngre lärling, förre rörmokaren Kurt Andersson, kan hon när som helst dyka upp bland hyllorna i vilken matvaruaffär som helst och registrera prishöjningar. Prisspionerna är överallt, i hela landet, och de ser allt. »De är på bettet och tar prisövervakningen som en livsuppgift« säger Per, en fackföreningsman i Karlstad. Ingen handlare eller producent går säker och snart får även bankerna – folkets fiende nummer ett 1992, att döma av artikelserien »Upp till kamp mot bankerna!« – se upp. Pensionärerna framställs närmast som någon form av Hamilton-agenter som far fram över landet i syfte att säkra priserna, kosta vad det kosta vill. Ekonomiskan berättas som en spionthriller.

Matpriserna verkar vara en särdeles het potatis 1992 och de är i fortsatt fokus längre in i bilagan. »Prispiraten« Anders direktimporterar en känd läskedryck, slipper onödiga mellanhänder och kan själv prispressa, och tydligen är detta med matpriser också någonting som går att tävla i, ty Stockholm är delad »världsmästare i dyr mat«.

Deckardramaturgin fortsätter. Dels när *PENGARNA & livet* avslöjar »SKOL-SKOJET« den 14 april, dels när bilagan ger sig på att lösa gåtan om vart 1991 års kreditförluster på 48 miljarder tagit vägen – pengar som inte kan ha försvunnit »spärlöst«. I samband med att kreditförlusterna spåras återfinns »Bankkrisens vinnare«. Tre män som gjort fastighetsklipp anges med bild Fler är de inte, vinnarna.

Expressen kostar vid den här tiden 6,00 kronor på vardagar och 7,00 kronor på helgen.

Mängden artiklar och inslag som är av privatekonomisk karaktär har nu tveklöst tilltagit. Om inte glättig, har bilagan åtminstone blivit småtrevlig att titta på, och riktigt spännande att följa – även om man kan vara hyfsat säker på, att vad som än händer kommer man att sluta som förlorare. Detta trots att det har blivit rena barnleken att bli rik. Ekonomiska beräkningar för hur tilläggsbudgeten påverkar villafamiljen och lägenhetsfamiljen hänger kvar. De är inte fullt lika raffinerade som tio år tidigare. Men det kanske inte är nödvändigt, för de flesta förlorar på det mesta. De ondskefulla institutionerna – matvarujättarna, staten och framförallt bankerna – drabbar snart sagt alla (lantbrukare Thore Björck tvingas låna ut

Från plånboksaritmetik till börsrasrytare ...

21 000 kronor räntefritt till staten i 20 månader), utom möjligen några direktörer som vetat att göra sina klipp i rättan tid. Börsen är ännu långt ifrån någon frälsare. Nej, bara genom att göra gemensam sak och organisera sig i någon sorts konsumentgarden är det möjligt för privatpersonen att ta sig bort från den utsatta positionen, och söka sig mot säkrare mark. Alternativet är att bli livegen, odla sin egen trädgård och sälja av bråten på vinden. Frågan som kvarstår är om PENGARNA på allvar blivit större än livet.

2002: Skatta dig lycklig

PENGARNA & livet är ett minne blott 2002. Privatekonomin är tillbaka i huvudtidningen och dyker upp lite här och där. Några speciella sidor eller någon generell rubrik finns inte. Ekonomin serveras löpande, men med förkärlek för söndagar. Expressen guidar till de bästa bilköpen, och kanske sitter vi fortfarande och äter vid en förmögenhet – våra möbler, vårt porslin och våra köksaccessorier kan vara värda guld på vårens auktioner. Det gäller inte bara vindens antikviteter, även saker som vi använder kan det vara värt att veta priset på.

Med hjälp av Anders Andersson, den ständige experten på privatekonomiska frågor, lär Expressen läsarna att deklarerat. Den 14 april är det stort »DEKLARATIONS-EXTRA«. Att deklarerat behöver varken vara knöligt eller tråkigt. »Kör igång – det går fortare än du tror«, uppmanar Expressen. Det kan till och med vara riktigt spännande att deklarerat, det finns ju en uppsjö avdrag man kan använda sig av. Något passar säkert just dig. Expressen har hela listan, både söndagen den 14 april och söndagen veckan efter. Och hur blir det med återbäringen, får du »pengar tillbaka i höst – eller måste du betala?« Vissa vinner, andra förlorar 2002. Till och med skatten kan vara en källa till glädje. Den är inte fullt så drabbande som förr, och det finns numera sätta att kringgå den. Råkar villan vara ny, kan du till exempel »skatta dig lycklig«! Också för den som har förlorat på aktier kan det finnas tröst att få – i blankett K4. Förlusten ger skattesänkningar, det vet ju alla vid det här laget, aktieaffärer är sedan länge vardagsmat för »gemene man«. Ingen ska behöva känna sig som en sann förlorare.

Alf Rehn och David Sköld

På omslaget tisdagen den 23 april talar Expressen till hela svenska folket: »RÄDDA DINA PENGAR«. Man skulle lätt kunna tro att hela bankväsendet kollapsat eller att hela landet stod i lågor. Undertiteln vittnar dock om att så inte är fallet: »Så klarar du BÖRSRASET«. Ericsson-aktien, den svenska folkaktien, har åkt rutschkana på börser, vilket är nog så dramatiskt och uppenbarligen en allmän angelägenhet. Expressen har dock tipsen som kan hjälpa sargade småsparare och råda bot mot paniken.

Slår man upp tidningen och bläddrar fram sex uppslag till »ERICSSONS KRIS«, finner man att Ericsson haft »en svart dag« på börser. Dessutom förlorar företaget 60 miljoner kronor om dagen. Den prekära situationen illustreras av ett diagram som visar folkaktiens kursutveckling under de senaste tre åren. Med saxade uttalanden och profetior från VD Kurt Hellström, som alla visat sig vara mer eller mindre uppåt väggarna, ser det allt annat än hoppfullt ut för Ericsson. Men helt hopplöst är det nog inte ändå. Hans Bolander, chefredaktör för Privata Affärer, rycker in med sju tips som alla bör följa som siktar på ett framgångsrikt sparande, oavsett börserns läge. Även om det råder kris i Ericsson just nu bör man akta sig från att räkna ut bolaget, på lång sikt kommer det nog igen. Ännu är vi småsparare inte förlorare, även om det kan vara värt att se över sina placeringar och kanske omplacera hälften av det kapital man investerat i Ericsson-aktier.

Någon risk för konkurs är det dock inte tal om (ännu). Rider inte Ericsson ut krisen själva gör företaget det med hjälp av något annat bolag, menar experten från Handelshögskolan, Kjell A. Nordström: »Ericsson är en kalaspartner«. Expressen spinner vidare på idén om att Ericsson ska ingå äktenskap med någon attraktiv partner och formulerar en kontaktannons i brevform, undertecknad Kurt Hellström.

Konsumenten står inte lika maktlös inför de stora institutionerna som 1992. Baserat på en rad rättsfall hämtade ur Avdragsboken 2002, hjälper Expressen konsumenten att ta upp kampen mot Riksskatteverket i samband med att 26 säkra avdrag presenteras den 21 april. Alla är inte förlorare. Det finns numera chans att själv såväl påverka, som utnyttja systemet. Ekonomiskan 2002 är definitivt mer hoppingivande än den var tio år tidigare. Man kan till och

Från plånboksaritmetik till börsrasrysare ...

med tjäna tusenlappar genom att vara en aktiv konsument. Den 29 april hjälper Expressen sina läsare med att identifiera de billigaste boräntorna, samt förser dem med telefonnummer och en lathund som beskriver hur man går till väga för att få kontakt med de billigaste bolåneinstituten. Ett telefonsamtal kan räcka för att minska räntekostnaderna på ett miljonlån med hela 3 900 kronor. Hans Bolander, experten vi minns från Ericsson-krisen, är tillbaka och råder låntagare att välja rörlig ränta. Dessutom levererar Expressen en klipp-ut-och-spar-guide till hur man som privatperson pressar räntorna hos bankerna. Den aktive konsumenten har nog mer att vinna än den som gör-det-själv, hemmavid.

Expressen kostar 8 kronor (13,00 med en bilaga, 18,00 med två bilagor).

Ekonomiskan anno 2002 är inte så mysig som den var 1982, och den är definitivt mindre tramsig än deckarsåporna av 1992 års snitt. Inslaget av spänning är dock fortfarande viktigt, och de svarta rubrikerna den 23 april är de mest dramatiska vi sett hittills. De privatekonomiska domänerna har vidgats – Ericssons kris är din! Nu krävs det omedelbar handling från såväl bolagsledning som småsparare. Ska man inte sälja av sitt aktieinnehav bör man åtminstone se över sina placeringar och vara på sin vakt. Individerna har blivit den aktiva placerare vi numera vant oss vid. Uppgivenheten inför de stora institutionerna som kunde skymtas 1992 har bytts mot en utsatthet för Marknadens oförutsägbara bergochdalbane-dynamik. Expressen levererar ingen baksida till historien om Bror Anders Månsson, 54, som köpte ett aktieparti för 15 kronor, som när han sålde det (i form av Citymail Sweden) var värt närmare 145 miljoner. Han har helt enkelt fått »lön för mödan«. Moralkakorna lyser med sin frånvaro. Det går att göra det på egen hand 2002, men det krävs arbete. Ekonomiskan är inte längre en deckarserie som läses på tisdagen, men ett söndagsgöra som även kräver en del administrativt arbete.

Vi har gått från 1972 års tråkiga plånboksekonomiska, med listor och för sammanhanget invecklade tabeller, till en mera individualiserad ekonomiska 1982, där den goda berättelsen står i fokus. Nyheter om företag och börsen, såväl som tips för den som är intresserad av att själv prova på egetföretagande, presenteras som

Alf Rehn och David Sköld

underhållningslektyr, med en udd av spänning som griper tag. Hör du till vinnarna eller förlorarna? Läs på får du se! Så vidare till en nervpirrande thriller från 1992, komplett med goda och framförallt onda, spioner, pirater och skurkar, frestande genvägar som nog kan dölja fler krumbukter och faror än man först kan ana. Ekonomiskan ömsom lockar, ömsom höjer ett varnande finger. Spännande, småtramsigt och underhållande är det. Än vidare till en tid när pengarna är livet och det som sätter känslorna i svall; när skatteåterbäringen bringar lycka och otursamma placeringar eller börsras leder oss i panik. En tid när aktivt privatekonomiskt agerande är arbetssamt men självförverkligande, när allt kan göras ekonomiskt och underhållande samtidigt, där alla former av ekonomi kan göras till en show, till underhållning. Ekonomiskan utvecklas, men så gör även dramaturgin.

Diskussion

Sett över en längre tidsperiod, kan man utifrån materialet i Expressen konstatera att berättandet successivt blivit en allt viktigare del av ekonominyheterna (en tendens som verkar existera även i den mera »seriösa« ekonomirapporteringen, se övriga texter i denna volym). När man ser på hur de fyra tvärsnitten av ekonomiskan i Expressen är uppbyggda kan man konstatera att det utan större problem går att tillämpa Vladimir Propps klassiska *Morphology of the Folk Tale* på deras struktur. Hjältar och skurkar, vinnare och förlorare, visa vägledare och slemma förledare, alla den klassiska sagans figurer är väl företrädade. Det enda som egentligen saknas är en prinsessa (eller prins), men denna antas antagligen komma implicit med pengarna. I ett perspektiv är givetvis inte detta en särskilt intressant observation. Att berättelser är strukturerade som berättelser är, trots de myckenhet av forskning som presenterar detta som en djup insikt, något av en självklarhet. Ändå kan en dylik observation hjälpa oss att belysa ett ofta förbisett faktum, att samtidigt som ekonomiskan tar över i berättelserna, förändras också ekonomiskan av det.

I *The End of Capitalism (as we knew it)* tar J. K. Gibson-Graham upp en analys av detta fenomen. De två författarna (som skriver

Från plånboksaritmetik till börsrasrysare ...

under ett gemensamt namn) konstaterar att tanke bilden av en kapitalism som utan egentligt motstånd kan sprida sig i världen är estetiskt tilltalande men analytiskt otillräcklig, och pekar istället på hur ekonomin består av en uppsjö hybrider, där en tänkt »ren ekonomi« påverkas av det sammanhang i vilken den sprider sig. Enligt Gibson-Grahams sätt att tänka innebär exempelvis marknadsekonomin inträde i de tidigare socialistiska länderna inte en oproblematiserad »penetration« där ekonomiskan bara tar över, utan medför snarare en komplex blandning av en mängd kulturella system.¹⁸⁵ Samma kan konstateras om ekonomiskan. Den dialekt som dyker upp i undervisningsväsendet (se Rombachs essä i denna volym) kommer inte att vara identisk med den som används i den rosa pressen. Till skillnad från analyser som ser den som en svärm gräshoppor som bara »tar över«, förändras ekonomiskan beroende på sättet den används. Vi kunde kanske säga att ekonomiskan är en slags pidgin, ett kreolspråk. Kärnan må vara ekonomins språk, men i folkets mun sker ofta glidningar, små mutationer.

Ekonomiskan i populärkulturen är, som vi visat prov på ovan, ett gott exempel på detta. Där den i till exempel den offentliga sektorn kan antas ha tagit formen av ett kontrollspråk, lyder underhållningsekonomiskan under andra lagar. Frågan om konsumtion är här särskilt viktig. Om man inom den offentliga sektorn ser detta nya språk som en del av en förändrad syn på produktionen (optimering, standardisering, kalkylerbarhet och så vidare), är den ekonomiska som finns i kvällstidningarna något som skrivs för att läsas, och speciellt för att köpas. I samband med detta kunde man säkerligen föra en lång och poänglös diskussion kring huruvida ekonomi har blivit mera underhållande för att det på grund av sin allestädes närvarande natur helt enkelt har blivit en del av populärkulturen, eller om det postindustriella samhällets tendens att skapa underhållning bidragit till att lyfta fram ekonomiskan till dess nuvarande status. Detta intresserar oss dock inte, eftersom vi inte tror att frågan kan ges ett vettigt svar. I stället accepterar vi dessa två sfärers (ekonomins och populärkulturens) hybridformer som existerande och intressanta i sig. Vad vår läsning av Expressen över 30 år kanske kan visa är att ekonomiskan är ett föränderligt språk, med egna dialekter och en egen tidstypisk slang. För att kunna säl-

Alf Rehn och David Sköld

jas, i de fall den skall säljas till en bred publik, måste ekonomiskan kunna göras underhållande, slängig, levande. Men samtidigt påverkas den, blir en del av den folkliga kulturen, och mister kanske lite av sin elitistiska lyster.

Man skall vara försiktig när man tar ordet »makt« i sin mun. Men något i ekonomiskan gör ändå att vi känner att vi måste. När man talar om att det ekonomiska koloniserat språket menar man inte att detta skett på ett neutralt sätt. I stället ligger det i merparten av denna debatt ett underförstått antagande om att ekonomin tagit över, och utövar makt över hur vi ser verkligheten. Ekonomi har, i en dylik syn, en maktposition gentemot andra sätt att betrakta världen. Man vill inte övergå till att tala ekonomiska, men man måste. Vår syn är annorlunda, om än inte överoptimistisk. Vad vi velat illustrera med utdragen ur Expressen är att ekonomi också kan förstås som underhållning, och att inte ens ekonomiskan är oberörd av sin egen spridning. I dag kan man läsa om optioner som en deckare, om priskontroller som en thriller, om skatten som en socialrealistisk såpopera. Det ekonomiska blir allt mer omskrivet, men samtidigt blir ekonomiskan också allt mer en handelsvara. Cirkeln är slutet, i någon mån, för när raplåten »Cashen den tas« dånar i högtalarna är det inte längre så att någon tvingas till att utnyttja ekonomins språk. I stället har ekonomiskan hamnat i den positionen att den måste förtjäna sin plats. I Expressen överlever de ekonomiska artiklarna för att folk är villiga att läsa om dem, och beredda att betala för det. Ekonomiskan, hur bisarrt det än låter, får finna sig i att styras av konsumtionsekonomiska faktorer.

Vi möter också problemet med den ofta antagna skiljelinjen mellan kultur och ekonomi. Man verkar tro att dessa är två väsensskilda sfärer, och även tillskriva dem olika laddning. Ekonomisfären, vilket antagligen ses som den sfär där ekonomiskan är det förhärskande språket, ses som ett område som är relativt rent och där kulturens krumbukter skalats bort. Kulturen ses däremot som en slafsig, oregerlig sfär där man får leta efter stabilitet och ordning och reda. Svårigheten är dock att denna uppdelning, precis som J.K. Gibson-Graham påpekar, är mera av en estetisk förenkling än en användbar analytisk ordning, eller klassifikation. Inom ekonomisk antropologi har man också länge påpekat att idén om en klar

Från plånboksaritmetik till börsrasrysare ...

avgränsning mellan ekonomi och icke-ekonomi inte är analytiskt hållbar. Istället får vi arbeta med glidningar, förflyttningar mellan olika logiska system som är så lätta att göra att de knappt märks.¹⁸⁶ När Expressen skriver på ekonomiska om till exempel pensionärer som agerar som »prisspioner« är det inte klart huruvida det är ekonomin eller underhålningen som styr. Kappan må vara på ekonomiska, men betyder det att ekonomiskan kontrollerar budskapet? Vi lever i en värld där bästsäljande böcker om ekonomi inte egentligen kan särskiljas från den glättigaste populärkultur,¹⁸⁷ och ändå antar vi att ekonomin har makten. Varför inte anta det motsatta?

Vi har i ett annat sammanhang argumenterat för en syn där ekonomins och kulturens samspel måste förstås utifrån ett perspektiv som inte ger företräde åt någondera av de här inverkanse krafterna.¹⁸⁸ Ett perspektiv som varken ger företräde åt den beräknande rationaliteteten eller den kulturella leken, men som ser till samspelet mellan dessa två krafter. När ekonomiska fenomen görs till underhållning, som sedan säljs med en högst ekonomisk baktanke, ifrågasätts tanken på ekonomi som primärfenomen. Men samtidigt illustreras hur ekonomiska aspekter mycket väl kan existera inom en antaget ren, kulturell sfär. Att då fastna i tron att analysen av ekonomins position i det senmoderna samhället skall reduceras till att identifiera och förtala en antagen maktställning är en fälla som nog bör undvikas. Snarare än att presentera en karikatyr av en monstros ekonomi som äter allt i sin väg, nås en ökad förståelse först genom att presentera analyser, som med en känslighet för kulturella uttryck ser till hybriderna och mutationerna, processerna och de kulturella flödena som ideligen uppstår runt omkring oss.

Vi nämnde tidigare att vi ser Expressens ekonomiska språk som en slags pidgin. Vad vi menar är följande: Snarare än en ren ekonomiska, finner vi på Expressens sidor ett språk som utvecklas med tiden, och som är långt ifrån den antaget kontrollerande och maktfullkomliga språkregim vissa vill hävda att ekonomiskan är. För att hållas fräsch, och för att duga som konsumtionsvara, måste den underhållande ekonomiskan ständigt förändras, för att inte bli trist och, lustigt nog, oekonomisk. Om ingen är tillräckligt road för att

Alf Rehn och David Sköld

köpa underhållningsekonomiskan har den, på ett fundamentalt plan, misslyckats. Således måste ekonomiskan förändras, för att fortsätta att roa.¹⁸⁹ Den serie med tabeller och medelsvenssons som är god nog 1972 har 1982 blivit glättigare, mera individcentrerad. Experterna från 1982 har tio år senare blivit skattsökare och det är »rena barnleken att bli rik«. Vad vi ser är en ekonomi som blir allt roligare, allt mera kontrollerad av ekonomiska krav. En meta-ekonomiska, med andra ord, en ekonomiska som inte kan bli kvitt sig själv och de krav den ställer. Ännu en av dessa iterationer mellan kultur och ekonomi, spara och slösa, skoj och seriositet. Ännu ett språkspel, och minst lika mycket spel som språk.